

Marc Richir és a fenomenológia új megalapozása¹

Jóllehet a fantázia és a képzelet gyakran egy lokális problémaként jelenik meg a fenomenológiában, ebben az írásban azt mutatom meg, hogy a fantázia egy bizonyos értelmezése a fenomenológia új megalapozását teszi lehetővé. Mint látni fogjuk, ezen értelmezés egyik sajátossága abban áll, hogy élesen megkülönböztetni a fantáziát a reprodukív képzelettől és az előbbire alapozza a fenomenológiát. Egy ilyesféle új megalapozás alapköveit Marc Richir munkásságában találhatjuk. Richir a *Phénoménologie en esquisses* című művében vállalkozik először a husserli fantáziafogalom beható elemzésére. Ez a mű ugyanakkor nemcsak a Husserl-recepció szempontjából fontos, hanem azért is, mert – ahogyan ezt már Alexander Schnell is megjegyezte – Richir ezekben az elemzésekben jut el saját fenomenológiájának alapvetéséhez és első konkrét illusztrációjához.² A tét az észlelés primátusának megkérdőjelezése és egy, a fantázia által megalapozott fenomenológia kidolgozása. A Richir által javasolt megközelítésben nemcsak arról van szó, hogy a fantáziát nem lehet az észlelésből levezetni, mint ez utóbbinak egy deficiens módusát, hanem arról is, hogy – a hagyományos belátással szemben – az észlelés előfeltételezi a fantáziát, hiszen ez utóbbinak egy architektonikai transzpozíciója.^{3,4}

Richir Husserl-értelmezését követve azt mondhatjuk, hogy míg a képtudat minden esetben egy nem jelenlevő tárgyra vonatkozik azáltal, hogy valami jelenlevőt mint ennek a megjelenítését ragadja meg, a fantázia közvetlenül egy olyan mezőre nyit rálátást, amely számára nem adódik eredendően semmiféle jelen (*présent*), mely azt leképezné. Richir számára a fantázia egy olyan megjelenés, amely nem egy tárgyiasító tudataktus függvénye, és amelyben nincs semmilyen jelenpont, melyre egy tételező tudataktus vonatkozna. A fantáziamegjelenések már Husserl számára is Próteuszhoz

1 A cikk megírása során a Czech Science Foundation 16-00994Y által támogatott „Performativity in Philosophy: Contexts, Methods, Implications” kutatócsoport tagja voltam. A kutatócsoportnak a Cseh Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete ad otthont.

2 Schnell 2011, 65.

3 Az architektonikai transzpozíció egy kulcsfogalom Richir fenomenológiájában. Azt az ugrást írja le, mely során egy eredendőbb architektonikai regiszterből, amelyben a vad értelemképződés még egyáltalán nem vagy csak alig rögzített, bizonyos rögzítések által átlépünk egy másikba. A különböző architektonikai regiszterek a fenomenalizáció különböző szintjeinek felelnek meg és más-más kérdéseket és problémákat vetnek fel. Richir azt is mondja, hogy az architektonikát szinte szó szerint mint az *archaikus* fenomenológiai mező *tektonikáját* kell értenünk (Richir 2008, 207). Az architektonika a husserli eidetikát hivatott egy sajátos módon „felváltani”, hiszen Richir számára az értelemképződés eredendő regisztereiben nem beszélhetünk többé „lényegről”, így az egyetlen kapaszkodó a leírás számára a problémák architektonikai szituációja marad (Richir 2011, 129). A richiri architektonikáról lásd még: Alexander 2013, 310–312; Forestier 2015, 36–38; Tengelyi–Gondek 2011, 57–62.

4 Richir 2010, 227–229. A szövegben szereplő Richir-idézetek saját fordításaim.

hasonlóan váltanak alakot, egy megfoghatatlan lebegésben időznek és váratlan módon csillannak fel és tűnnek el újra.⁵ Erre az ősmegjelenésre épülhet rá a képtudat, mely a lebegő fantáziamegjelenést egy képben rögzíti, vagy az észlelés, amely egy tételezés és egy tárgyiasító aktus által ezt a pislákoló megjelenést mint valami jelenlevő megjelenését ragadja meg. A fantázia mezeje a tapasztalatfolyam folytonosan mozgásban levő dimenziójának felel meg, mely bizonyos rögzülések révén észleléssé vagy képtudattá alvadhat. Ám ha komolyan vesszük a genetikus fenomenológia projektjét és a tapasztalatot annak születésében törekszünk megragadni, nem elég csak az észlelés fenomenológiájával foglalkozni, hanem elkerülhetetlen a fantázia mezejének feltérképezése is. Nem túlzás azt állítani, hogy Richir számára az alapvető fenomenológiai dimenzió a fantázia dimenziója, és hogy a fenomén egy fantáziamegjelenés.

De mit is takar a fenomén fogalma? Annak ellenére, hogy a fenomenológia egy viszonylag egységes hagyományként tekint önmagára, igencsak kétséges, hogy találhatunk egy olyan fenoméndefiníciót, melyet e hagyomány minden szerzője minden további fenntartás nélkül elfogadna. Tengelyi és Gondek pontosan erre mutattak rá, amikor az új francia fenomenológia fenoménfogalmát szembeállították Husserl elképzelésével. Szerintük míg Husserl számára nincs olyan fenomén, mely ne függne egy jelentésadó tudattól, a kortárs francia fenomenológia képviselői számára – akik közé Richir is tartozik – a fenomén sokkal inkább egy eseményt, egy spontán értelemképződést jelent, mely során valami új tör be a tudatba.⁶ Mindazonáltal úgy gondolom, hogy talán mégis van egy közös belátás a fenomenológiában a fenomént illetően, éspedig az, hogy *alapvetően nem minden fenomén*. Csakugyan, már Husserl óta, az *epokhé* arra mutat rá, hogy a természetes beállítódásban mindenekelőtt és általában nem fenoménnel van dolgunk.⁷ Ahhoz, hogy a fenomenológiai mező hozzáférhetővé váljon, egy bizonyos szemléletváltásra van szükség.

Már Husserl számára is „[a] kezdet a tiszta és egyelőre néma tapasztalás, melyet rá kell vennünk arra, hogy saját értelmét tisztán kimondja”.⁸ Mindez különösképp igaz Richir fenomenológiájára. A fantázia kérdése – legalábbis számára – egyenesen a *fenomenalitásra* irányuló kérdés, amely azonban csak egy specifikus *epokhé* révén érhető el, melyben a tárgyiasító és tételező tudat kerül zárójelbe. Tudniillik Richir számára a fenomenológiai mezőt nem az adódás konstituálja.⁹ Ami általában adott az a szimbolikus értelemrögzítés eredménye, ahol csak megalvadt jelentésalakzatokkal van dolgunk. A richiri fenomenológia feladata éppen az ilyesféle megkötött jelentések mögötti dinamikus dimenzió feltárása, avagy a vad, még néma és névtelen értelemképződés ar-

5 Husserl 1980, 61–62.

6 Tengelyi–Gondek 2011, 39; Tengelyi 2010.

7 Husserl 2000, 8. §, 15. §.

8 Husserl 2000, 51.

9 Schnell 2011, 30–31; Tengelyi–Gondek 2011, 50; Novotný 2012, 169.

chitekonikai regiszterének leírása, amelyet a *Phénoménologie en esquisses* óta a fantázia regisztere jelöl. A következőkben először azt mutatom meg, hogy milyen gondolati horizont készíti elő Richir fantáziaértelmezését. Ezután a fantázia és az észlelés viszonyára térek rá, az írás végén felvázolva, hogy a fantázia architektonikai regiszteréből miként juthatunk el az észlelés transzcendentális és architektonikai levezetéséig.¹⁰ Terjedelmi okok miatt azonban Richir álláspontjának csupán általános bemutatására áll módomban vállalkozni.

I. Egy transzcendentális képzelőerő nyomában

a. Fenomenalizáció és képzelőerő

A fantázia elemzése Richir számára egyben a fenomenalitás leírását is jelenti. Ahhoz, hogy belássuk a fantáziafogalom jelentőségét Richir munkásságában, elkerülhetetlen megértenünk, hogyan is gondolta el a fenomenalizáció problémáját a Husserl-kéziratok tanulmányozása előtt, és hogyan vélekedett a fenomenolizáció és a képzelőerő viszonyáról.

A nyolcvanas években *Az ítélőerő kritikájának* szépdefiníciójában véli felfedezni a fenomének fenomenalitásának leírását. Míg az első kritika a fenomenalitás általános formáit (tér és idő) ragadja csak meg, „a (természeti vagy művészi) szépet állító ítélet [...] a *fenoménre mint fenoménre*, azaz közvetlenül a saját *fenomenalítására* visszavezetett fenoménre vonatkozó ítélet”.¹¹ Ebben az értelemben az, amit Kant szépítéletként ír le, Richir számára egyenesen egy *egyedi* fenomén fenomenalítására vonatkozik. Ebből a szempontból a legfontosabb mozzanat a szépítéletben a bárminemű fogalom nélküli célszerűség.¹² Richir ellenben egészen odáig tágítja ezt a gondolatot, hogy a fogalom nélküli célszerűségben magát a fenomén fenomenalítását véli felfedezni, függetlenül attól, hogy egy szépműveletről van-e szó vagy sem.¹³ Az egy meghatározott fogalom *nélküli* célszerűséget továbbá – egy kis csúsztatással – egy minden fogalom *előtti* célszerűségként érti, amelyben semmilyen konkrét cél sem tételezett. Azaz fenoménnek akkor van dolgunk, ha bármiféle fogalmi rögzítés előtt ragadjuk meg a tapasztalatot. Ez a fogalmi rögzítés előtti dimenzió, Richir szerint, egyféle fenomenológiai reflektáló se-

10 Egy ilyen levezetés ellenben soha nem lehet folytonos. A különböző architektonikai regiszterek között mindig is csak egy *ugrás* lehetséges, mely egy redukálhatatlan *hiátus* átlépését jelenti. Ezt az ugrást írja le az architektonikai transzpozíció, mely egyszersmind az ugrásban átvitt tartalom deformációjával és egy visszaszerezhetetlen veszteséggel jár (Richir 1996, 8).

11 Richir 1984, 67–68. Kiemelés az eredetiben.

12 Kant 2003. A szép analitikája.

13 Richir 1984, 73–74.

matizmusként írható le,¹⁴ amely a „[...] *fenomenalizáció* transzcendentális sematizmusa, amelyben a gondolkodás (értelem) és az érzékiség (képzelőerő) elkülöníthetetlenek, ahol tehát a képzelőerő gondolkodik és a gondolkodás képzelődik [...]”.¹⁵ Lássuk be, ez azt is jelenti, hogy Richir számára a gondolkodás alapvetően nem fogalmi, sőt még csak nem is nyelvi gondolkodás, hanem egy olyan értelemképződés, melyben egy jelentés önmagát keresi anélkül, hogy egy tételezés által telítetté válna.

Anélkül, hogy itt mélyebben bele tudnánk menni Richir Kant-értelmezésébe, két dolgot tartok fontosnak kiemelni: (1.) Richir számára a fenomenalizáció egy minden fogalmi rögzítés előtti esemény és (2.) a kanti hagyománynak megfelelően ezt a folyamatot valamilyen módon a képzelőerő dimenziójában kell elhelyezni. Röviden: a fenomenalizáció egy fogalomelőttes képzeletfolyamat. Mindazonáltal az a képzelőerő, amely a fenomenalizáció transzcendentális sematizmusaért felelős Richir számára már nem lehet a lélek egy képessége. Csakugyan, a *Méditations phénoménologiques* egyik passzusában egy olyan képzelőerőt ír le, amely teljesen meghaladja a szubjektum vagy a *Dasein* számára adott lehetőségeket.¹⁶ Ebből a szempontból maga a képzelőerő fogalma is problematikus, hiszen egy *erő* helyett sokkal inkább egy anonim képzeletfolyamról van szó, amely nem a *valóság* leképezése, hanem éppen ellenkezőleg, a valóságot megképező névtelen folyamat.¹⁷

b. Képtudat és fantázia

Husserl képtudatelméletét a következőképpen foglalhatjuk össze: minden képzelet-aktus egy olyan tudatot implikál, melyet egy kettős intencionalitás jellemez. A képtudat egy reprezentált tárgyat egy reprezentáló médiumon keresztül ragad meg. Egy olyan intencionalitásról van szó, amely azáltal irányul egy nem jelenlevő képszüzsére (*Bildsujet*), hogy előbb egy jelenlevő képtárgyra (*Bildobjekt*) irányul, melyen keresztül a képszüzsé megjelenik. A képtárgy ellenben nem egy dolog – fizikai vagy mentális –, hanem pusztán egy *fictum*, amelyen keresztül egy nem jelenlevő világ sejlik fel.¹⁸ Husserl hangsúlyosan felhívja a figyelmet a képdolog (*Bildding*) és képtárgy megkülönböztetésének fontosságára. A vonások és a színfoltok a fizikai tárgyon önmagukban még nem jelenítenek meg semmit. Az, ami megjelenít, egy látszatló (*Scheindung*), amely maga másképpen jelenik meg, mint egy fizikai tárgy. A megjelenésének a sajátossága éppen abban áll, hogy egy nem jelenlevő tárgyat jelenít meg és saját létezésének koherenciáját az általa megjelenített tárgynak és az ábrázolásnak köszönheti. A képtárgy tehát csak

¹⁴ A szép és a sematizmus fenomenológiai elemzéséről lásd: Tengelyi 1998, 173–92; Ullmann 2010.

¹⁵ Richir 1984, 87–88; Richir 1988, 20.

¹⁶ Richir 1998, 194.

¹⁷ Richir 1998, 194.

¹⁸ Husserl 1980, 19.

annyiban válik láthatóvá a fenomenológiai elemzés számára, amennyiben már mindig is valami mást ábrázol.

Richir számára ebben az elemzésben az a fontos, hogy a képtárgy nem rendelkezik önálló léttel, hiszen nem létezik, sem mint egy jelenlevő fizikai tárgy, mely az észlelésben adódik, sem mint egy megjelenített, nem jelenlevő tárgy, melyre a képtudat tulajdonképpen vonatkozik. Maga a „kép” tehát nem jelenik meg, csak a tárgy, amit megjelenít.

A „kép”-re [*Bildobjekt*], mint olyanra, tehát nem irányul semmi, hanem csak a tárgyra [*Bildsujet*] (mely egyedül „elképzelt”). És ily módon kitűnik a lényeges jellemzője, miszerint egy *fictum*, azaz egy semmi, ha a tudat által tételezve van, és „valami” fungáló [*fungierend*], ha nincs tételezve – csak akkor létezik, ha nem létezik és nem létezik, ha létezik.¹⁹

Valóban, az intencionalitás tulajdonképpeni módon csak a képszűzésre irányul, és ha teljesen a képtárgyra irányulna, elvesztenénk a képtudatot, hiszen csak színes foltokat és vonásokat látnánk, melyek nem jelenítenek meg semmit, és melyeket ily módon a képdologban való feloldódás fenyeget. Ha azonban a képtárgyat a képszűzés nyeli el, ugyancsak nem beszélhetünk képtudatról, hiszen a képtárgy felelős a reprezentációs tudatért. A képtárgy tehát egy fungáló szerepet tölt be, nem pozicionális, és mégis ez az a *fictum*, amely a képi megjelenést egy jelenbe horgonyozza és ugyanakkor távol tartja azáltal, hogy azt mint nem jelenlevőt jeleníti meg.

A fizikai hordozó nélküli képzelet esetében a helyzet jóval bonyolultabb. Már az 1904/05-ös előadás alapján készült szövegből is egyértelműen kiolvasható Husserl bizonytalansága azt illetően, hogy „konstituálódik-e valójában egy képtárgy a fantáziában, amelyen keresztül egy képszűzést látunk”,²⁰ hiszen ő maga jegyzi meg, hogy ezt a kérdést illetően mindig is komoly kételyei voltak.²¹ Ám végül maga Husserl jelenti egyértelműen ki, hogy „a fantáziában nincs semmilyen »jelen« és ebben az értelemben nincs semmilyen képtárgy.”²² Csakugyan, a fantázia esetében egy nem jelenlevő tárgy megjelenésével van dolgunk, melynek azonban semmilyen jelenlevő tárgy nem szolgál hordozóul, főként nem valamiféle jelenlevő mentális képtárgy. A fantáziamegjelenés eredendően semmi olyan jelenlevőbe nincs lehorgonyozva, amely valamit *in absentia* jelenít meg. Richir olvasatában ez azt jelenti, hogy a fantázia nem a képtudat egy fajtája, hiszen a fantáziamegjelenésben eredendően nincsen jelen semmiféle „kép”, mely leképezne valami mást.²³ A fantázia nem leképezése valaminek, hanem egy közvetlen

19 Richir 2006, 39–40.

20 Husserl 1980, 55.

21 Husserl tétovázásairól lásd. Dufourcq 2011, 23–58.

22 Husserl 1980, 79.

23 Richir 2000, 61–77.

megjelenés és Husserl maga is egyértelműen kijelenti, hogy a „fantázia ugyanannyira egyszerűen vonatkozik a tárgyra, mint az észlelés” anélkül, hogy bármiféle képtudat épülne rá.²⁴

Husserl különbséget tesz továbbá tiszta és homályos fantázia közt aszerint, hogy a megjelenés mennyire rögzített.²⁵ A tiszta fantáziában egyértelműen felismerhető a megjelenő tárgy és annak tulajdonságai, a szintézisek itt hasonlóképpen működnek, mint az észlelésben. A homályos fantáziák azonban próteuszi módon váltanak hirtelen alakot és csak üres sémák vagy egy meghatározhatatlan tárgy pislákoló kontúrjai vehetőek ki bennük. Husserl az ilyen fantáziákat azokhoz a megjelenésekhez hasonlítja, amelyeket alkonyatkor vagy ködben látunk. Richir számára ezek a leírások különösen fontosak,²⁶ hiszen az efféle fantáziamegjelenésekben egy mindenféle fogalmi rögzítés előtti fenomenális mező leírását véli felfedezni.

A fantázia tehát igencsak közel áll ahhoz a képzelettípushoz, melyet Richir már a korábbi munkáiban is keresett: egy olyan megjelenésről van ugyanis szó, mely nem leképez egy előzetesen adott valóságot, nem *képe* annak, ami az észlelésben jelen volt, hanem egy közvetlen megjelenés, akárcsak az észlelés, ám mindenféle olyan rögzítés előtt, amely az észlelés folyamatába belejátszik. A fantáziamegjelenések – melyek *par excellence* típusa a homályos, próteuszi fantázia – egy nem rögzített, nem jelenlevő, folytonosan változó, tehát folytonosan mozgásban levő fenomenális mezőre nyitnak rálátást. A fantázia mezejében felismerhetjük a tiszta fenomenalizáció mezejét, melyet Richir már a korábbi műveiben is keresett.

c. *Vergegenwärtigung* és *Gegenwärtigung*

A fantázia tehát eredendően egy olyan megjelenés, amelyben a jelenlét és a nem-jelenlét egy sajátos kettős dimenzióját lelhetjük fel anélkül, hogy erre a megjelenésre ráépülne – vagy legalábbis nem eredendően – egy képtudat vagy egy emlék. A fantázia így nem a reprodukív képzelet egy fajtája, hanem valódi teremtő dimenzióval rendelkezik. Hiszen az, hogy a fantáziamegjelenés egy nem jelenlevő tárgyat mutat fel, egyáltalán nem feltételezi, hogy a kérdéses tárgynak előzetesen már jelen kellett lennie az észlelésben. Richir szavaival élve azt mondhatjuk, hogy a fantáziamegjelenés egy „jelenlét hozzárendelhető jelen nélkül” (*présence sans présent assignable*).²⁷ Ez azt is jelenti, hogy egy ilyesféle jelen az elmúlt-jelen módján sem lelhető fel. Richir számára a hozzárendelhető jelen nélküli jelenlét egy sajátos időmódus, mely eredendőbb az észlelés időmódusánál.

²⁴ Husserl 1980, 85.

²⁵ Husserl 1980, 59–70, 79–80.

²⁶ Richir 2000, 45–60.

²⁷ Richir 2000, 90.

Az időmódusok kérdése azért is különösen fontos, mert Husserl számára végső soron nem a megjelenés tartalma, hanem éppenséggel a megjelenéshez tartozó időtudat lesz az, ami megengedi, hogy különbséget tegyünk fantázia és észlelés között.²⁸ Husserl úgy próbálja a fantáziamegjelenés sajátos időiségét az észlelésétől megkülönböztetni, hogy különbséget tesz a *re-prezentáció*, a *meg-jelenítés* (*Vergegenwärtigung*) és a *prezentáció* (*Gegenwärtigung*) ideje közt, azt állítva, hogy az előbbi levezethető az utóbbiból mint ennek egy modifikációja.²⁹ Richir ellenben megfordítja ezt a viszonyt:

[...] ha a *Vergegenwärtigung* *Vergegenwärtigung* és nem *Gegenwärtigung*, ez azért van, mert elsődlegesen nem abban áll, hogy valamit megjelenít, hiszen ez csak a fantáziamegjelenés a képzeletaktusban megcélzott tárggyá való képiesítésében [*imagination*] történik meg – és csupán egy illékony pillanat erejéig –, hanem lényege szerint a jelenlétben időisíti azt, ami eredendően és redukálhatatlanul nem jelenlevő.³⁰

Richir számára tehát a meg-jelenítés időmódusza egy eredendően nem jelenlevő és valami jelenlévőre nem visszavezethető megjelenésének az ideje, mely eredendőbb, mint a prezentáció időmódusza. Ezt a semmiféle jelenre vagy jelenlévőre nem visszavezethető jelenlétet nevezi Richir *présence*-nak. A jelenlétet egy jelenpontba ágyazni csakis egy architektonikai transzpozíció révén lehetséges, mely rögzíti ezt az eredendően lebegő jelenlétet.

Mindezek fényében azt mondhatjuk, hogy a képzelet vagy imagináció egy olyan megjelenés, amely leképez és ezáltal megjelenít valami nem jelenlevőt egy jelenlevő, de nem pozicionális képtárgy segítségével. Valami nem jelenlevő jelenben való megjelenéséről van tehát szó („*Erscheinung eines Nicht-Jetzt im Jetzt*”).³¹ Az emlékezés valami nem jelenlevő megjelenése, amely ellenben jelen volt. A fantáziamegjelenés viszont semmilyen jelent nem hordoz magában és eredendően semmilyen jelenre nem vezethető vissza. A fantáziamegjelenés egy jelenlét, amelyhez semmiféle jelen nem rendelhető hozzá – hacsak nem egy architektonikai transzpozíció által, amely a fantáziamegjelenést képzeletté alakítja, elveszítve ezáltal a fantázia sajátosságait. És az így értett fantázia az, ami az észlelés primátusával szemben elsődlegesként tételezendő.

28 Erről részletesebben lásd Marbach 1980, LIV–LXXVI.

29 Husserl 1969, 101–103; Husserl 1980, 329–485; Husserl 2001, 55–61; Schnell 2004, 35–70.

30 Richir 2000, 92.

31 Husserl 1980, 48.

II. Fantázia és észlelés

a. Mi is egy fantáziamegjelenés?

Richir állítása a következőképpen foglalható össze: mivel a semmiféle hozzárendelhető jelennel nem bíró jelenlét időmódusza eredendőbb, mint a prezentáció időmódusza és az előző a fantáziamegjelenésekre, míg az utóbbi az észlelésre jellemző, ezért a fantázia architektonikai regisztere eredendőbb az észlelés architektonikai regiszterénél. De hogyan is kell elképzelni az efféle jelen nélküli jelenlétben időző, az észlelés mozzanatát megelőző fantáziamegjelenéseket? Richir a következő példákat adja:

[...] a *fantázia* felfedezése számomra lehetővé tette, hogy felismerjem, hogy a vad *Wesenek*, mint olyanok, [...] csak árnyak és önmagukban véve nem konzisztensek [...], egy *fantázia* [...] egy mozgó árnyék, amely játszadozik, amely valamit megváltoztathat, amely nem statikus a megjelenésben. [...] Ez lehet a szín, a láthatárra nyíló föld vagy akár a *Gestalt*, a fa-forma, a fű-forma; szóval mindez, de csak annyiban, amennyiben nem a nyelv által strukturált: nincs már nyelv, ami rájuk vonatkozhatna, mindez önmagától különül el, a nyelv játékon kívül marad.³²

Nem valamiféle misztikus megjelenésekről van tehát szó, hanem egész pontosan arról, amit Kant kapcsán Richir a saját fenomenalitására visszavezetett fenoménnek nevezett. A fantázia egy minden fogalmi rögzítést, nyelvi szimbolikus fixációt megelőző tiszta megjelenés. A kanti inspirációból kiindulva talán azt is jobban megérthetjük, hogy kell érteni a jelenpont nélküli jelenlét időmódusát: már Kant is megjegyezte, hogy a szépnél *elidőzünk*,³³ hiszen az értelem és a képzelőerő játékában semmilyen adott fogalom nem rögzíti a tárgy felismerésének jelenpontját. A jelenlét egy kimeríthetetlen játék, amelyet csak egy fogalmi, nyelvi, imaginárius vagy szimbolikus rögzítés horgonyoz le egy jelenpontba. A fenomenalizáció szabad játékából mindenféle jelenpont hiányzik.³⁴ Richir szerint Kant belátásait nemcsak az esztétikai élményre alkalmazhatjuk, hanem azok kitágíthatóak oly módon, hogy a tapasztalat fenomenológiai rétegét ragadják meg és ezt pontosan a Husserl-kéziratokban megtalált fantáziafogalom teszi lehetővé. Eszerint a fenomén egy jelenlétben időző tiszta fenomén, nem valami más megjelenése, hanem a megjelenés tiszta játéka mindenféle rögzítés, sőt, mindenféle ábrázolás előtt, hiszen egy konkrét ábrázolás már egy rögzítés. Egy fantáziamegjelenés még csak részben ábrázolható, de egyáltalán nem ábrázolt megjelenés, egy tiszta potencialitás, mint a köd,

³² Richir 2015, 165. Kiemelés az eredetiben.

³³ Kant 2003, 138: „A szép szemlélésénél *elidőzünk*, mert ez a szemlélés önmagát erősíti és reprodukálja.”

³⁴ Erről részletesebben lásd Fazakas 2016.

vagy az árnyék, melyből különböző formák bukkanhatnak elő. Ebben az értelemben joggal mondhatnánk Kanttal, hogy egy fantáziamegjelenés bizonyos értelemben „még egy álomnál is kevesebb”,³⁵ de nem teljesen semmi. Egyféle álomkép nélküli álomról van szó, melyet ébren is álmodunk, és amely az észlelés mögött húzódik.³⁶

b. A „perceptív” fantázia

Az esztétikai élmény és a richiri értelemben vett fenomenológiai mező közelségéről tanúskodik a „*perceptív*” *fantázia* fogalmának központi szerepe is. Husserl ezt az elsőre önellentmondónak tűnő terminust az esztétikai tapasztalat és különösképpen a színházi tapasztalat leírása érdekében vezeti be.³⁷ Kiindulópontja az a megállapítás, hogy egy színházi előadás nem valaminek a leképezése. Csakugyan, amikor a színházban egy előadást nézünk, nem kell elképzelnünk ezt vagy azt a szereplőt, akit a színészek játszanak, a színészek nem *képtárgyai* a megjelenített szereplőknek. A színházban bármiféle közvetítő mozzanat nélkül, azonnal a szereplőt észleljük, akit a színész *megtestesít*, anélkül tehát, hogy egy képtárgy és egy képszüzsé közt bármiféle mediáció konstituálódna. Husserl saját példájával élve: ténylegesen III. Richárdot látjuk a színpadon és nem egy színészt, aki III. Richárdot játssza. Ha ténylegesen közvetlenül III. Richárdot látjuk a színpadon, ez nem jelenti azt, hogy III. Richárdot hallucináljuk. Nem úgy észleljük III. Richárdot a színházban, mint a mindennapi beállítódásban az észlelés tárgyait. III. Richárd ebben az esetben egy fantáziamegjelenés, észleljük, de a fantáziában, anélkül, hogy képtudattal lenne dolgunk. Akárcsak a táj, amely az esztétikai beállítódásban szépként jelenik meg, nem egy olyan táj, amelyhez elsétálhatunk, amely tőlünk egy bizonyos távolságra helyezkedik el, amelyet egy bizonyos idő alatt megtehetünk, a színházban látott világ is *egy jelenlét bármiféle hozzárendelhető jelen nélkül*. A „perceptív” fantázia tehát a „valóság” egy másik rétegét „észleli”, amely a tárgyiasító és tételező észlelés mögött húzódik, és amelyet már Kant megsejtett, amikor a harmadik kritikában szépről, esztétikai ideákról és szellemről beszélt.³⁸

Annak érdekében, hogy tisztábban megfogalmazzuk a tárgyiasító és tételező észlelés és a „perceptív” fantáziában fungáló *percepció* közti különbséget érdemes megfigyelni Husserl szóhasználatát a „perceptív” fantáziáról szóló szövegrészekben.³⁹ Amikor Husserl „perceptív” fantáziáról beszél, akkor a *Perzeption* szót használja. Amikor azonban a tételező és tárgyiasító észlelésről van szó akkor azt a *Wahrnehmung* fejezi ki. Azt mondhatjuk tehát, hogy a *Perzeption* valami olyasmit „észlel”, ami nem *wahrgenommen*. Amit

³⁵ Köszönettel tartozom Ullmann Tamásnak, hogy erre felhívta a figyelmem.

³⁶ Richir 2006, 384.

³⁷ Husserl 1980, 515.

³⁸ Erről részletesebben lásd Fazakas 2016.

³⁹ Carlson 2015, 53; Dufourcq 2011, 72.

a színházban a *Wahrnehmung* módján észlelhetünk az a színész fizikai teste. Mindazonáltal, ez a fajta észlelés nem valósul meg és így helyet ad a szereplő percepciójának, akit a színész megtestesít. Hasonlóképpen, a szép tájat mint *szép* tájat nem észleljük (*Wahrnehmung*), hanem percipiáljuk (*Perzeption*). A *Wahrnehmung* tehát a tárgyiasító és tételező észlelés, míg a percepció (*Perzeption*) valami olyat hagy megmutatkozni számunkra, ami a jelenlét módján, bármiféle hozzárendelhető jelen nélkül jelenik meg. A percepció tehát egy nem szükségszerűen tárgyiasító és nem tételező „észlelés” anélkül, hogy a *Wahrnehmung* értelmében vett észlelés módosulása lenne. És azt mondhatnánk, hogy Richir számára a fenomenológiai mezőben mindig percepciókkal van dolgunk. A „perceptív” fantázia tehát nem kizárólagosan az esztétikai beállítódásban lelhető fel, és ha leginkább a művészetekben érhető is tetten, ez azért van, mert nagyon gyakran a művészet sajátos módon pontosan a fenomenológiai mezőre nyújt rálátást.⁴⁰

c. A fantáziától az észlelésig?

Ha a hagyományos állásponttal szemben, amely a *Wahrnehmung* értelmében vett észlelés primátusából indul ki, Richir a fantázia dimenzióját tartja elsődlegesnek, akkor meg kell tudnia mutatni azt is, hogy az észlelés hogyan vezethető le a fantáziából, vagyis azt, hogy a tárgyiasító és tételező észlelés miként épülhet rá a percepcióra. Erre vállalkozik a *Variations sur le sublime et le soi* egyik függelékében. Korábban láttuk, hogy az imagináció intencionalitása a képtárgy és a képszűzsé általi megkettőződéssel jellemezhető. Husserl fogalmaival élve: míg a képtudat esetében mindig fellelhető egy képtárgy, amely egy nem jelenlevő képszűzsét jelenít meg, a fantázia esetében egy ilyen képtárgy eredendően nem adott. Husserl ellenben fenntartja annak a lehetőségét, hogy egy fantáziamegjelenést egy úgynevezett képzeletbeli vagy imaginárius képtárgyban rögzítsünk. A próteuszi és tiszta fantáziamegjelenésre tehát ráépülhet egy képtudat, ha ezt a megjelenést megpróbáljuk – egyféle fényképzeti metaforával élve – *előhívni*. Husserl ebben az esetben egy képtárgy fenomenizálásáról (*Phänomenierung*) beszél,⁴¹ és Richir ebben a mozzanatban véli felfedezni a fantázia architektonikai transzpozícióját.⁴² A transzpozíció során a fantázia képzeletté válik és ez egyrészt a fantázia képlekenységének elvesztésével, a fantáziamegjelenés megalvadásával, másrészt pedig egy jelenpont rögzítésével jár. A képtárgyra vonatkozó intencionalitás ugyanis már egy jelenpontra irányul.⁴³ A képtárgy fenomenizálásával nem kevesebbről van szó Richir számára, mint a tárgyintencionalitás institúciójáról, amely a fantáziamegjelenésekből teljesen hiány-

40 Gondoljunk például Merleau-Ponty Cézanne-elemzéseire.

41 Husserl 1980, 79–80.

42 Richir 2000, 83.

43 Richir 2000, 83.

zik.⁴⁴ A fantáziamegjelenést ugyanis nem kíséri semmilyen tudataktus, hiszen maga a tudat „[s]em esik egybe önmagával a *Jetzt*-ben, az aktus időbeli jelenében”.⁴⁵ Jóllehet egyre nehezebbé válik megérteni, hogy Richir milyen tapasztalatra is gondol, hiszen nem igazán találunk példákat a szövegben, és ha találnánk is, a példák alapján talán inkább csak *elképzel*nénk egy fantáziamegjelenést, úgy gondolom, hogy a kanti elidőzés fogalma ismét segíthet belátni, hogy miről is van szó. Amikor elmerülünk egy táj szemlélésében („perceptív” fantázia), vagy beleveszünk egy álomba (fantázia) anélkül, hogy tudatában lennénk, hogy szemlélődünk vagy álmodunk, a tudatban nem rögzíthető egy jelenpont, amelyben az aktust elhelyezhetnénk. Az elidőzésben maga a tudat időisége is megváltozik, képlékenyvé válik.

A képtárgy fenomenizálása egy intencionális tudataktus, amely egy jelenbe horgonyozza az eredendően lebegő fantáziamegjelenést és így képzeletté alakítja azt. A képtárgy lehetővé teszi, hogy a fantáziamegjelenés jelenlétéhez hozzárendeljünk egy jelent, magának a tudataktusnak a jelenét, amely a képtárgy által a képszűzésre vonatkozik. Az architektonikai transzpozíció tehát mindig pótolhatatlan veszteségekkel és deformációval jár, hiszen már nem a jelenpont nélküli jelenlét idejében időzünk.

Továbbá, Richir számára az észlelés e folyamat meghosszabbítása, amely a képlékeny és pislákoló fantáziamegjelenést egyre inkább rögzíti és megköti. Az első rögzítés, mint láttuk a képtárgy által bevezetett jelen általi fixáció, melynek deformációja lehetővé teszi a második rögzítést, az észlelést:

[...] az észlelés intencionalitása az imaginatív intencionalitás *degenerációjából* származik, mégpedig úgy, hogy a *Bildobjekt* úgymond szétzúzdódik a *Bildsujet*-n azáltal, hogy – a szimbolikus nyelv intérciójának megfelelően – a tárgy ábrázolása *közvetlen*, és így a szimulákrum (*Bildobjekt*) magának a tárgynak a vetületévé (*Abschattung*) transzponálódik.⁴⁶

Az észlelés születése tehát a képzeletben születő intencionalitás meghosszabbításában keresendő. Láttuk, hogy az imaginatív intencionalitás egy nem jelenlévő tárgyat egy jelenlévő leképező segítségével ragad meg. Az észlelés azonban egy jelenlévő tárgyat ragad meg annak jelenlévő vetületein keresztül. A fantázia észleléssé váló alakulásának folyamata a jelenlétéhez való jelen hozzárendeléseként írható le. Richir számára tehát a tárgy vetületei a fantázia fenomenológiai maradványai, melyre ráépült először a képtudat, majd az észlelés intencionalitása, amely számára egy vetület már nem kép, ha-

⁴⁴ Richir 2000, 90.

⁴⁵ Richir 2000, 92.

⁴⁶ Richir 2011, 228. Kiemelés az eredetiben.

nem magát a tárgyat hagyja megjelenni annak húsvér mivoltában.⁴⁷ És Richir szerint az észleléssel kapcsolatos kételyek lehetősége pontosan a képtárgyról tanúskodik, avagy arról, hogy ami az észlelésben közvetlenként tűnik megjelenni talán mégsem rendelkezik ezzel a közvetlenséggel.⁴⁸ A képtárgytól a vetületig eljutni azonban korántsem annyira egyszerű, mint amennyire ezt a fenti idézet megkívánná.⁴⁹ Ami viszont az idézetből kiderül, az az, hogy az észlelés tárgyintencionalitása a képtárgyra vonatkozó tárgyintencionalitással rokon, amely ellenben a fantázia architektonikai transzpozíciójában jelenik meg először. A két intencionalitás közt a különbség az, hogy míg a képtárgyra vonatkozó tudataktus továbbugrik a képszűzsére, az észlelésben a tárgy közvetlenül jelenik meg a vetülete által. Ezt a közvetlenséget Richir szerint a szimbolikus nyelv intéstitúciója, azaz egy értelemrögzítés biztosítja. Az észlelésben tehát megkötött értelemalakzatokkal van dolgunk, amelyek egy tudataktusban közvetlenül adóttak. Az tehát, hogy mi is egy tárgy már eleve az *eidetikus* „nyelv” által meghatározott. Richir álláspontja szerint azonban, ha ezt a jelentésséget zárójelbe helyezzük, az észlelés mögött felfejthető az imagináció munkája és ennek mélyein a fantázia dimenziójának nyomai. A „perceptív” fantázia éppen erről a dimenzióról árulkodik.

A fenomenológia új megalapozása, amelyre Richir vállalkozik, a fantázia architektonikai regiszterét tartja elsődlegesnek. Ez a tiszta fenomenalizáció regisztere, amelyben az értelemképződés még nem alvadt értelemalakzatokká, amelyben a fenomén csak mint fenomén jelenik meg. Mindazonáltal fontos záróképpen megjegyezni, hogy az architektonikának nincsen semmilyen ontológiai dimenziója. Az architektonika elsősorban a fenomenológiai kérdésfeltevések és problémák rendszere, így egyféle módszertani értelemben kell Richir szerint a fantáziából kiindulni. Ennek a módszertani elvárásnak felel meg a Richir által javasolt *epokhé* is, mely a képzelet, az észlelés, a szimbolikus nyelv és az egyéb értelemrögzítések felfüggesztésére törekszik. Az ellenben, hogy egy ilyen kiindulópont mennyire termékeny, a konkrét problémák elemzése során válhat csak el.

47 Bármennyire is merész álláspontnak tűnhet azt állítani, hogy a vetületek „képszerűek” Annabelle Dufourcq, Richirtól függetlenül egy nagyon hasonló tézishoz jut el. (Dufourcq 2011)

48 Richir 2011, 229.

49 Itt hosszasan ki kellene térni a vetületek és a horizontalitás viszonyára, az eidetikus variáció kérdésére, a végtelen problémájára a tárgykonstitúcióban, a passzív szintézisek működésére és ezek richiri olvasatára, amire jelen írás keretein belül nincs lehetőségem.

Bibliográfia

- Alexander, Robert. 2013. *Phénoménologie de l'espace-temps chez Marc Richir*. Grenoble: Millon.
- Carlson, Sacha. 2015. „Phantasia et imagination: perspectives phénoménologiques (Husserl, Sartre, Richir).” *Eikasia. Revista de filosofía* 11/6: 17–58. [<http://www.revistadefilosofia.org/66-01.pdf>] (2017.10.25)
- Dufourcq, Annabelle. 2011. *La dimension imaginaire du réel dans la philosophie de Husserl*. Dordrecht: Springer.
- Fazakas István. 2016. „Imagination et temporalisation chez Kant, Husserl et Richir.” *Meta: Research in Hermeneutics, Phenomenology and Practical Philosophy* 8/2: 502–521. [http://www.metajournal.org/articles_pdf/10-fazakas-meta-tehno-final.pdf] (2017.10.25)
- Forestier, Florian. 2015. *La phénoménologie génétique de Marc Richir*. Dordrecht: Springer.
- Husserl, Edmund. 1969. *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893-1917)*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Husserl, Edmund. 1980. *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Husserl, Edmund 2000. *Karteziánus elmélkedések*. Ford. Mezei Balázs. Budapest: Atlantisz.
- Husserl, Edmund 2001. *Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein (1917/18)*. Dordrecht: Springer.
- Kant, Immanuel. 2003. *Az ítélőerő kritikája*. Ford. Papp Zoltán. Budapest: Osiris.
- Marbach, Eduard 1980. Einleitung des Herausgebers. *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung*, Edmund Husserl, XXV-LXXXVII. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Novotný, Karel. 2012. *Neue Konzepte der Phänomenalität*. Würzburg: Königshausen-Neuman.
- Richir, Marc. 1984. „L'origine phénoménologique de la pensée.” *La liberté de l'esprit* 7: 63–107.
- Richir, Marc. 1988: *Phénomènes, temps et êtres*. Grenoble: Millon.
- Richir, Marc. 1996. *L'expérience du penser*. Grenoble: Millon.
- Richir, Marc. 1998. *Méditations phénoménologiques*. Grenoble: Million.
- Richir, Marc. 2000. *Phénoménologie en esquisses*. Grenoble: Millon.
- Richir, Marc. 2006. „Leiblichkeit et phantasia.” In *Psychothérapie phénoménologique*, szerk. Ma-reike Wolf-Fédida, 35–36. Paris: MJW Édition.
- Richir, Marc. 2006. *Fragments phénoménologiques sur le temps et l'espace*. Grenoble: Millon.
- Richir, Marc. 2008. „La refonte de la phénoménologie.” *Annales de phénoménologie* 7: 199–212.
- Richir, Marc. 2010. *Variations sur le sublime et le soi*. Grenoble: Millon.
- Richir, Marc. 2011. *Sur le sublime et le soi. Variations II*. Beauvais: Mémoires des Annales de la phénoménologie.
- Schnell, Alexander. 2004. *Temps et phénomène. La phénoménologie husserlienne du temps (1893–1918)*. Olms: Hildesheim.
- Schnell, Alexander. 2011. *Le sens se faisant*. Bruxelles: Ousia.
- Tengelyi László. 1998. *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest: Atlantisz.

- Tengelyi László. 2010. „La formation de sens comme événement.” *Eikasia. Revista de filosofia* 6/5: 149–172. [<http://revistadefilosofia.com/34-05fr.pdf>] (2017.10.25.)
- Tengelyi László – Hans-Dieter Gondek. 2011. *Neue Phänomenologie in Frankreich*. Berlin: Suhrkamp.
- Ullmann Tamás. 2010. *A láthatatlan forma. Sematizmus és intencionalitás*. Budapest: L'Harmattan.